

FOTO ABIR SULTANIEPA

Het land van de archetypische anderen

ISRAËL De eminente Duitse historicus Michael Brenner schreef een actuele ideeëngeschiedenis van twee complexe fenomenen, die het Israël-debat in hoge mate bepalen: het zionisme en de Joodse staat.

Door onze medewerker **Els van Diggele**

Het Israël-discours grost al decennia in emoties en meningen, en ontbeert vaak de vereiste historische context. Niet onlogisch gezien de zeventig jaar lange eenzijdige berichtgeving over dat land. Maar nu is er voor iedereen die meer inzicht wenst *In Search of Israel. The History of an Idea* van Michael Brenner. Hij schreef een actuele ideeëngeschiedenis van twee complexe fenomenen: zionisme en de Joodse staat.

Brenner, hoogleraar Joodse geschiedenis in München en directeur van het Centrum voor Israël studies van de American University in Washington, volgt in zes hoofdstukken allerlei zionistische ideeën, beginnend in laat-19de-eeuws Europa en eindigend in eigentijds Israël. Moest het Joodse 'tehuis' een klein Duits-talig Zwitserland worden, een Hebreeuws sprekend Judea, een bijbels-utopisch 'licht der natie' of een staat zoals alle andere?

In zijn inleiding belicht Brenner Joden als archetypische 'anderen'. Sinds het Oude Egypte houden ze samenlevingen bezig, worden ze bijzonder én vreemd gevonden, gekoesterd én vervolgd. Elk idee uit deze ideeëngeschiedenis vertolkt diepe verlangens naar bevrijding van de eeuwenoude 'abnormaliteit'. Ironisch genoeg, signaleert Brenner, werd Israël de Jood onder de staten.

Logisch, zegt Philip Roth in *Operation Shylock*: 'de zogenaamde normalisatie van de Jood was meteen al een tragische illusie'. Brenner betreft ideeën uit deze roman over falend zionisme en diasporisme bij zijn betoog, daarbij wakend voor anachronismen. Verklaart dat Theodor Herzl, de aartsvader van het zionisme, aan zelfbeschikking dacht en dat er een rechte lijn loopt naar onafhankelijkheid in moderne zin, is, zo waarschuwt Brenner, *'reading history backwards'*. Juist doordat deze historicus vanaf het begin de geschiedenis binnenwandelt, zien we de grote onrust

bij zionisten en de onzekerheid over hun onderneming: ingrijpende gebeurtenissen dwongen voortdurend tot bijstelling van hun vaak utopisch naïeve ideeën.

Herzl, die lang in assimilatie geloofde, dacht welkom te zijn bij de Arabieren en vertrouwde op iets multinationalaals als het Ottomaanse Rijk, met autonomie voor Joden en Arabieren. Schrijver Ahad Ha'am - grondlegger van het cultuurzionisme - waarschuwde voor Joods-Arabische botsingen. Maar Herzl bleef goedgelovig, schrijft Brenner.

Pretpark

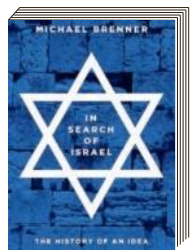
Evenals de als nationalist bekendstaande Vladimir Jabotinski, werd Herzl (politiek) zionist door het antisemitisme. Niet uit angst voor assimilatie zoals bij Ahad Ha'am, wiens 'pretpark voor Hebreeuwse cultuur' Jabotinski bespoot. Cultuurbehoud was niet primair noodzakelijk, maar overleven wel. Voor hem waren het Arabische en Joodse streven onvergelijkbaar.

Jabotinski minachtte de Arabische cultuur, maar zwoer bij 'totale, absolute, en complete gelijke rechten, zonder uitzonderingen: Joods, Arabisch, Armeens... wettelijke gelijkheid.' Hij voorzag een Joods-Arabisch federatie die 'bij een Joodse premier een Arabier het vice-premierschap bood, en andersom'. Maar Jodenvervolg en onderling geweld in Palestina brachten hem, schrijft Brenner, in 1937 tot (Britse) gedachten over 'bevolkingsruil' omwille van twee staten.

Naast rechtsgelijkheid beoogde het zionisme een Joodse meerderheid, die het nationale tehuis 'Joods' moest maken. Lang bleef het onzeker of dit bereikt zou worden, ook door Brits-Arabisch verzet tegen immigratie naar Palestina. Onder Israëls eerste premier David ben Goerion (die zei 'in Israël moet je in wonderen geloven om realist te zijn'), groeide de Palestijns-Joodse gemeenschap fors, en bereikte rond 1935 autonomie. Maar, zegt Brenner, over 'een staat' werd nog niet gesproken.

Dit werd pas het openlijke streven in

▲
Graffiti met het hoofd van **Theodor Herzl** bij een Joodse nederzetting

Michael Brenner: In Search of Israel. *The History of an Idea.* Princeton University Press, 372 blz. € 31,99 ●●●●○

1942, toen Ben Goerion hoorde over Auschwitz. De overtuiging 'Dit nooit weer' maakte een eigen staat met symbolen en Joodse privileges urgent, zelfs als die anderen kon duperen. Na de stapels lijken in Bergen-Belsen en Buchenwald werd deze overtuiging sterker, behalve bij ultraorthodoxe Joden. Die achtten zionisten schuldig aan de Jodenvervolg en de toekomstige staat duivels.

Ben Goerion onderschatte de ultra-orthodoxe gemeenschap, die volhield dat niet een Joodse meerderheid de staat Joods maakte, maar orthodoxe leefregels. Nietsvermoedend schonk hij hun in 1947 privileges, zoals vrijstelling van de dienstplicht. Hij kreeg algauw spijt toen een, overigens nog altijd onopgeloste, cultuurstrijd ontstond: de strijd tussen ultraorthodoxen en seculieren. Ze gingen elkaar op zaterdagten te lijf vanwege meningsverschillen over de sabbat. Hier hadden we de historische diaspora-Jood tegenover de in Israël geboren Joodse socialist, die de diaspora wilde vergeten via 'normalisatie'.

Die 'normalisatie' betekende voor jonge intellectuelen juist vooral een westerse levensstijl. En zij botsten weer met religieuze zionisten die na de Zesdaagse Oorlog in 1967 de wind in de zeilen kregen: de miraculeuze overwinning was een teken van God, een bewijs dat het Joodse volk als 'licht der natie' naar Palestina was gekomen, niet als 'normaal' volk.

Amos Oz

Joodse 'uniciteit' kreeg nu een overwegend religieuze betekenis. Amos Oz noemde de euforie een 'Messiascomplex' en A.B. Yehoshua stelde dat het zionistische doel van normalisatie gewoon bereikt zou zijn 'als we niet in conflict zouden zijn geraakt met de Arabieren'. De orthodoxe geleerde Yeshayahu Leibowitz, die Israëls unieke lotsbestemming benadrukte, waarschuwde voor de religieuze verheerlijking van land en voor grensvervaaging tussen profetieën en Israëls *Realpolitik*.

Hoewel Joods-Israëlsche terroristen, schrijft Brenner, werden gearresteerd en gevangen gezet, groeiden de aanvallen op Israël's democratische kern van Ben Goerions modelstaat. De Arbeidspartij tolereerde de eerste nederzettingen (en bouwde de meeste), al formuleerde Yitzchak Rabin (Arbeidspartij) zijn gedachten over de nederzettingenbeweging in 1976 glashelder: '...een kankergezweel in Israël's sociale en democratische structuur'.

Voor Menachem Begin, die in 1977 premier werd, hoorde de stimulering van de nederzettingenbouw bij de Joodse 'uniciteit'. Democratie betekende vooral rehabilitatie van lang gediscrimineerde sefardische Joden. In rap tempo verving de falafel de *gefillete fish*, oosterse muziek klonk: Israël werd minder Europees en voor de wereld veranderde de socialistische modelstaat in een paria.

Met oog voor continuïteit en breuk plaatst Brenner eigentijdse ontwikkelingen die buiten het normalisatieproject vielen - Joods-Israëlsche emigratie op zoek naar normaliteit, immigratie van Afrikanen en Aziaten, kunstuitingen - in de context van het aloude debat over de Joodse staat. Hierbij hoort ook de omstreden Natiestaatswet, aangenomen na de verschijning van dit boek. Deze wet - geen schepping van verlichte geesten - bekrachtigt een reeds decennia bestaande situatie en wordt in Israël hevig bediscussieerd.

Door het lezen van Brenner wordt duidelijk dat het westerse Israël-debat, dat al decennialang vooral over het Israëlisch-Palestijnse conflict gaat, het Israël met zijn onmisbare ideeëngeschiedenis tekort doet. Zo zou de Joodse staat volgens veel Europese waarnemers moeten kiezen tussen 'Joods' of 'democratisch'. *In Search of Israel* laat zien dat dit een valse tegenstelling is. Dit voorbeeldig uitgegeven en gedocumenteerde boek is een waardevolle correctie op dergelijke versimpelingen en een aanvulling op wijdverbreide misverstanden over een Joods nationaal tehuis.

RUSLAND EN STALIN Reizend door Rusland onderzocht Hester den Boer de toenemende verheerlijking van Stalin.

Door onze redacteur **Michel Krielaars**

Alleen **de grote Stalin** kan ons beschermen tegen het kwaad

Van alle Russen beschouwt 38 procent Stalin als de 'grootste figuur aller tijden'. Nu zou je verwachten dat deze bewonderaars de dictator zelf hebben meegemaakt. Maar het tegendeel is waar, zo blijkt uit het ontlusterende *Onderdrukt door de verlosser. Een zoektocht naar Stalins erfenis in het Rusland van nu* van journalist Hester den Boer (1981). Stalin wordt in toenemende mate bewonderd door miljoenen Russen van alle leeftijden. En dan zijn er ook nog ontelbare anderen die hem zijn misdaden, waarbij 10 à 12 miljoen mensen zijn vermoord, vergeven. Als verklaring daarvoor voeren ze aan dat de goelag nodig was om Hitler te kunnen verslaan. Of dat Stalin zelf niet verantwoordelijk was voor de terreur. Of dat hun land onder Stalin orde en discipline kende, die tegenwoordig ontbreken.

Zulke opvattingen komen het Kremlin goed uit. Het Poetin-regime presenteert Stalin als het symbool van een sterke regering, aan wie het volk zich dient te onderwerpen voor zijn eigen veiligheid. Op die wijze verdedigt het ook de repressie, waarbij tegenstanders 'buitenlandse agenten' worden genoemd.

In 2016 en 2017 reisde Den Boer naar enkele belangrijke plaatsen waar de Stalin-terreur zich voltrok, zoals strafkampen in de Noordelijke IJszee en in het Verre Oosten bij Magadan. Het heeft een voortreffelijk en boeiend boek opgeleverd, dat de omgang van veel Russen met het Stalin-verleden in een verontrustend daglicht plaatst.

Den Boer begint haar onderzoek in het Siberische stadje Kolpasjevo. In 1979 kwam daar door erosie van de oever van de Ob een massagraf bloot te liggen. Het bevond zich op de plaats van een voormalig executieterrein, waar in de jaren dertig duizenden Sovjetburgers waren geëxecuteerd. Hun lijken bleken door de gunstige bodemgesteldheid te zijn gemummificeerd. Toegestroomde inwoners van het stadje herkenden vermiste familieleden en vrienden. Velen hadden een kogelgat in hun achterhoofd.

Ooggetuigen vertellen Den Boer dat de KGB meteen in actie kwam en het graf met een hogedrukspuit leeg spoelde. De lijken werden, verzwaard met ijzer, naar de rivierbodem afgezonken. Niemand kreeg uitleg van de autoriteiten. Er werd gedaan alsof er niets was gebeurd. Wilde je geen problemen, dan hield je je mond.

Den Boer ziet overal sterke overeenkomsten tussen het Rusland van Poetin en de Sovjet-Unie. Zo is er ook nu een kritische minderheid die zich niets van de staatspropaganda aantrekt. Den Boer spreekt bijvoorbeeld met regisseur Anastasia Patlaj van theatergroep Teatr.doc, dat een 'welgemeend advies' van de autoriteiten kreeg om een stuk over het massale anti-Poetinprotest van 6 mei 2012 niet op te voeren. Toen de acteurs dit in de wind sloegen, kon de première weliswaar doorgaan, maar werd een week later wel de huur van hun pand opgezegd.

De huidige repressie heeft volgens Patlaj wel tot een artistieke bloei geleid, die vergeleken kan worden met de hoogtijdagen van de dissidentenbeweging in de jaren zeventig, toen grootse literatuur werd geschreven.

De mijnbouwstad **Vorkoeta**, op 160 km boven de Poolcirkel, is gebouwd op resten van de goelag

Galina Ivanovna, dochter van slachtoffers van de Stalin-terreur, in haar woonplaats Krasnojarsk

De fototentoonstelling **Suppressed by the saviour** van Hester den Boer is t/m 3/2 te zien in de Melkweg in Amsterdam op nrc.nl/index/inbeeld.

Hester den Boer: Onderdrukt door de verlosser. Een zoektocht naar Stalins erfenis in het Rusland van nu. Atlas Contact, 272 blz. € 21,99 ●●●●○

FOTO SHERIDAN DEN BOER